

The influence of environmental friendliness of brand on the motivation of consumer behavior is ascertained. It is shown that with increasing environmental friendliness of brand consumer behavior motivation is higher.

Prospects of further research are determined such as to study social and psychological mechanisms of brand communication, which actualize importance of environmental friendliness of brand as a factor in consumer behavior.

Keywords: brand, environmentally friendliness of brand, brand communication, consumer behavior, consumer motivation, student youth.

Гомольська Лілія Петрівна – здобувач кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК 159.9 : 615.851

Завацька Н.Є.

ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ЖИТТЯ (ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОТРАВМУЮЧОЇ СИТУАЦІЇ)

В статті проведено теоретико-методологічний аналіз підходів до психотравмуючої ситуації як виду соціальної ситуації, що утворюється в результаті одномоментного сильного або слабого, але тривалого психологічного впливу, обумовленого сукупністю подій зовнішнього чи внутрішнього світу. Ці дії преломлюються в психіці людини і супроводжуються ситуаційними реакціями, що мають тенденцію переходу в індивідуальні патерни реагування (стереотипи поведінки) у вигляді захисно-компенсаторних утворень. Показано, що психотравмуюча ситуація відбивається на когнітивній, емоційній й поведінковій сферах, а також проектується на психологічний час особистості. Її проявами є стрес, фрустрація, психологічна криза, внутрішньоособистісний конфлікт, ситуаційні реакції на емоціогенні подразники тощо. Підставами для визначення психотравмуючої ситуації можуть слугувати: концепти блокованих потреб (несприятливі соціокультурні умови (стрес, фрустрація) і негативний досвід сприйняття (конфлікт, криза)); внутрішнє психічне напруження (фрустраційна напруга (компенсаторно-поступлива, конфліктно-демонстративна, компенсаторно-захисна), емоційне збудження (зміни в структурі діяльності, зміни в напрямку діяльності, зміни в сфері вираження емоції), психічна напруженість (перцептивна, інтелектуальна, емоційна, вольова), індивідуальні ситуаційні реакції (песимізм, демобілізація, дезорганізація, емоційний дисбаланс, опозиція), індивідуальні стереотипи і патерни поведінки (заперечення, раціоналізація, емансипація, аутизм, хобі-реакція, протест)).

Ключові слова: особистість, екстремальні умови життя, психотравмуюча ситуація.

Постановка проблеми. У той час як деякі стресові фактори є складовою частиною життєдіяльності особистості, зокрема, втрата близької людини або хронічне захворювання, інші стресори лежать за межами універсального життєвого досвіду. До них відносяться природні катастрофи, нещасні випадки, пов'язані з авіа та автокатастрофами, що мають тяжкі наслідки, насильство і збройні конфлікти та ін. Ці події у кожної людини в будь-якому віці викликають екстремальні навантаження. У більшості осіб, які перенесли такі навантаження, виникає синдром, що визначається як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ПТСР виникають як відставлена та/або затяжна реакція на стресову подію або ситуацію (короткочасну/тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, які здатні викликати загальний дистрес у будь-якої людини (Г. Боуландер, А. Егендорф, С. Фіглеї) [5; 6; 7]. Доведено, що екстремальними можуть бути й ситуації, які мають значення для окремої людини, наприклад акти агресії, насильницькі дії (Б. Шостакович) [4].

Мета статті - провести теоретико-методологічний аналіз підходів до психотравмуючої ситуації як виду соціальної ситуації.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Визначення травматичної (екстремальної) ситуації належить до числа першорядних при діагностиці ПТСР. Психотравмуючі ситуації – це такі екстремальні критичні події, які мають потужний негативний вплив, ситуації загрози, що вимагають від індивіда екстраординарних зусиль щодо співволодіння з наслідками їх впливу. Вони можуть приймати форму надзвичайних обставин або ряду подій, внаслідок яких індивід піддається екстремальному, інтенсивному, надзвичайному впливу, що загрожує життю або здоров'ю як самого індивіда, так і для значущих близьких, докорінно порушуючи почуття його безпеки. Ці ситуації можуть бути нетривалими, але надзвичайно потужними за силою впливу (тривалість цих подій від декількох хвилин до декількох годин), або тривалими чи регулярно повторюваними.

Нижче наведено типи психотравмуючих ситуацій.

Тип 1. Короткострокова, несподівана травматична подія (природні катастрофи, дорожньо-транспортна пригода, фізичне насильство тощо):

- одиничний вплив, що несе загрозу і вимагає від індивіда таких механізмів співволодіння, які можуть перевищувати його можливості;
- ізольоване, досить рідкісне травматичне переживання;
- несподівана, раптова подія;
- подія залишає значний слід в психіці індивіда (часто бачить сни, в яких присутні ті чи інші аспекти події), сліди в пам'яті носять більш яскравий і конкретний характер, ніж спогади про події, що відносяться до типу 2;
- з високим ступенем ймовірності призводять до виникнення типових симптомів ПТСР: нав'язливої розумової діяльності, пов'язаної з цією подією, симптомів уникнення і високої фізіологічної реактивності;

- з високим ступенем ймовірності виявляється класичне повторне переживання травматичного досвіду;
- швидке відновлення нормального функціонування рідко і мало ймовірно.

Тип 2. Постійна і повторювана дія травматичного стресу – серійна травматизація або пролонгована травматична подія (повторюване фізичне або сексуальне насильство, бойові дії):

- варіативність, множинність, пролонгованість, повторюваність травматичної події або ситуації, передбачуваність;
- наймовірніше ситуація створюється через злий намір;
- спочатку переживається як травма типу 1, але в міру того як травматична подія повторюється, жертва переживає страх повторення травми;
- почуття безпорадності в запобіганні травми;
- для спогадів про такого роду подію характерна їх неясність і неоднорідність в силу дисоціативного процесу; згодом дисоціація може стати одним із основних способів подолання травматичної ситуації;
- результатом впливу травми типу 2 може стати зміна «Я»-концепції і образу світу індивіда, що може супроводжуватися почуттям провини, зниженням самооцінки;
- висока ймовірність виникнення довгострокових проблем особистісного та інтерперсонального характеру, що проявляється в відстороненості від інших, в звуженні й порушенні лабільності та модуляції афекту;
- дисоціація, заперечення, набінг, відстороненість, зловживання алкоголем й іншими психоактивними речовинами, що може мати місце як спроба захисту від переживань;
- призводить до того, що іноді позначають як комплексний ПТСР, або розлад, обумовлений впливом екстремального стресора.

Аналіз основних підходів для визначення ситуації як травматичної, яка несе загрозу особистісному розвитку, що порушує взаємодію і адаптацію людини в соціальному середовищі, дозволяє виділити такі необхідні умови її виникнення:

- емоціогенне джерело, що перебуває в навколишньому середовищі, яке впливає на людину, представляє певну значимість для неї й, таким чином, створює конфліктуотворюючий ґрунт;
- індивідуально-типологічні особливості особистості, які визначають внутрішньоособистісний компонент розвитку критичної динаміки. Цей елемент може бути представлений спрямованістю особистості й виражатися в активно-або пасивно-приспосувальному типах поведінки;
- індивідуальні сприйняття-когніції ситуації, які представляють суб'єктивну картину травматичної ситуації. Якщо людина сприймає ситуацію, інтерпретує й типізує її як критичну, то це передбачає наявність у неї уявлень про те, що це є травматична ситуація для неї.

Психотравмуюча ситуація – це вид соціальної ситуації; вона складається в результаті одномоментного сильного або слабкого, але тривалого психологічного впливу, обумовленого сукупністю подій зовнішнього або внутрішнього світу. Ці дії переломлюються в психіці людини і супроводжуються ситуаційними реакціями, що мають тенденцію переходу в індивідуальні патерни реагування (стереотипи поведінки) у вигляді захисно-компенсаторних утворень.

Психотравмуюча ситуація відбивається на когнітивній, емоційній й поведінковій сферах, а також проєктується на психологічний час особистості. Її проявами є: стрес, фрустрація, психологічна криза, внутрішньоособистісний конфлікт, ситуаційні реакції на емоціогенні подразники тощо. Для травматичної ситуації характерно те, що вона не завжди усвідомлюється людиною. Про її наявність чи переживання судять за непрямими ознаками. Особливо чітко це проявляється в девіантній поведінці молоді як формі компенсації та захисту.

На початковому етапі виникнення психотравмуючої ситуації людина виступає в якості об'єкта її впливу. У міру розвитку ситуації людина стає дієвим суб'єктом взаємодії. В ході цього процесу відбувається зміна ситуації в сторону її подолання або погіршення, поглиблення. Підставами для виділення травматичної ситуації можуть слугувати:

- концепти блокованих потреб (несприятливі соціокультурні умови (стрес, фрустрація) і негативний досвід сприйняття (конфлікт, криза));

- внутрішнє психічне напруження (фрустраційна напруга (компенсаторно-поступлива, конфліктно-демонстративна, компенсаторно-захисна), емоційне збудження (зміни в структурі діяльності, зміни в напрямку діяльності, зміни в сфері вираження емоцій), психічна напруженість (перцептивна, інтелектуальна, емоційна, вольова), індивідуальні ситуаційні реакції (песимізм, демобілізація, дезорганізація, емоційний дисбаланс, опозиція), індивідуальні стереотипи і патерни поведінки (заперечення, раціоналізація, емансипація, аутизм, хобі-реакція, протест)).

Психотравмуюча ситуація породжує такі протиріччя, які сприятимуть розвитку ПТСР:

- суперечність образу «Я» – виникає в момент відчуття людиною втрати себе і не віднаходження себе, протиріччя смислів й їх змісту;

- виникає в критичній ситуації внутрішньоособистісних протиріч, супроводжується переживанням-подоланням їх самих й ситуації в цілому; веде до трансформації особистості;

- психологічні колізії, які детерміновані цією трансформацією, що вкорінені в травматичну ситуацію її існування.

При взаємодії індивіда з ситуацією відбувається трансформація, перебудова внутрішнього світу людини: порушується стійкість, цілісність «Я»-концепції; змінюється самосвідомість, виникають нігілізм, моральний скептицизм, цинізм, моральна нестійкість, душевне спустошення і т.п. Ці феномени відображають скоріше перехідний стан особистості, яка опинилася в

ситуації неможливості жити як раніше, уберегти колись стійку систему «Я» від руйнування. Цей стан є втраатою себе.

Необхідно враховувати, що стійка система «Я» може формуватися в процесі переживання-подолання травматичної ситуації. Це залежить від якісного характеру переживання-подолання травматичної ситуації. При неконструктивному переживанні поведінка особистості виступає як захисно-компенсаторне утворення, яке, з одного боку, підтримує цілісність «Я», а з іншого, – погіршує адаптацію до середовища. Крім цього, виникають труднощі при вирішенні завдань, що постають в процесі виходу з травматичної ситуації. Як тільки під впливом травматичної ситуації сталася втрата себе, індивід здійснює напружену внутрішню роботу по перебудові, перетворенню свого внутрішнього світу, яку називають процесом віднаходження себе. При цьому ускладнюється й диференціюється рефлексивне «Я», ведеться пошук подолання внутрішньоособистісних протиріч, для того щоб вибудувати новий, ускладнений, збалансований і досить стійкий образ «Я». Ці протиріччя пов'язані з порушенням цілісності та стійкості уявлень про себе.

Т. Карцева [3] виділяє такі форми вирішення цих протиріч: процес розвитку особистості, набуття себе, процес «становлення»; швидка адаптація, що йде за полегшеним, прокладеним кимось шляхом; інволюція особистості, викликана нездатністю людини впоратися з ускладненою, диференційованою системою «Я»; конструктивне рішення протиріччя, пов'язане з перебуванням внутрішніх ресурсів особистості; творче створення індивідуалізованої, знову вибудованої «Я-концепції».

Наслідком переживання травматичної ситуації може виступати процес переосмислення, переоцінки свого минулого, зміни цілей і сенсу життя, а також пов'язана з перебудовою способу «Я», втрата або зміна провідних мотивів.

Висновки. Таким чином, стійкість особистості, її «Я-концепції» є для людини умовою успішного подолання труднощів, породжених травматичною ситуацією. При загрозі порушення стійкості спрацьовують різноманітні захисні механізми.

Травматичний характер певної події залежить від того значення, яке вона має для людини, тобто від особистісного сенсу стимулу. Травмована людина, яка пережила надзвичайно сильні й руйнівні емоції, запобігає їх повторення. Якщо емоції прориваються назовні, людина втрачає контроль над собою, своєю поведінкою і може здійснювати непоправні вчинки. Емоційне напруження впливає на фізичне здоров'я, призводить до виникнення психосоматичних порушень. При довготривалих стресах виникає потреба в штучних заспокійливих засобах. Тривалість періоду від початку виникнення кризи до виходу з кризової ситуації залежить від тяжкості травмуючої події, індивідуальної реакції, складності завдань вікового періоду, які мають бути вирішені на даному етапі життя; ресурсів, наявних у особистості та її оточення.

Наслідком таких ситуацій можуть бути різні порушення. Зазвичай їх поділяють на групи: гострі ПТСР (тривалістю менше трьох місяців), хронічні

(тривалістю 3 місяці і більше) і відстрочені (що виявляються принаймні через 6 місяців після пережитого стресу).

Посттравматичні порушення характеризуються: повторенням травматичного переживання в думках і спогадах; ослабленням зв'язків із іншими і зменшенні активності в значущих видах діяльності; виникненням та розвитком психосоматичних симптомів (порушення сну, розлади пам'яті).

Необхідно підкреслити, що досить часто суб'єкти з ПТСР переживають вторинну травматизацію, яка виникає, як правило, в результаті негативних реакцій родичів, оточуючих людей, медичного персоналу та працівників соціальної сфери на проблеми, з якими стикаються люди, які перенесли травму.

Негативні реакції людей на психічно травмовану людину проявляються в запереченні самого факту травми, в запереченні зв'язку між травмою і стражданнями людини, в негативному ставленні до жертви й її звинувачення (сам винен), у відмові надати допомогу. В інших випадках, вторинна травматизація може виникати в результаті гіперопіки (надмірної турботи) постраждалих, яка відгороджує їх від зовнішнього світу та перешкоджає реабілітації та реадaptaції.

Список використаної літератури

1. Завацька Н. Є. Реадaptaція кризисної особистості методами когнітивно-поведінкової терапії / Н. Є. Завацька // Теоретичні і прикладні проблеми психол. : Зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2006. – № 1 (12). – С. 85–94.

2. Завацький В. Ю. Вплив індивідуально-типологічних особливостей на ефективність адаптаційного процесу при посттравматичних розладах: аналіз підходів до вивчення проблеми / В. Ю. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 2(37). – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 145 – 157.

3. Карцева Т.Б. Личностные изменения в ситуациях жизненных перемен / Т.Б. Карцева // Психол. журн. – 1988. – Т.9, № 5. – С. 124.

4. Шостакович Б. В. Современные подходы к диагностике психопатических расстройств / Б.В. Шостакович // Психиатр. журн. – 2005. – № 3. – С. 7 – 14.

5. Boulander G. The Vietnam Veteran Redefined: Fact and Fiction / G. Boulander, C. Kadushin. – New York : Hillsdale, 1986. – 312 p.

6. Egendorf A. N. The postwar healing of Vietnam Veterans. Recent research / A. N. Egendorf // Hospital and Community Psychiatry. – 1982. – V. 33. – P. 901 – 908.

7. Figley C.R. Post- traumatic family therapy. In F.Ochberg (Ed.) Post-traumatic therapy and victims of violence / C.R. Figley. – New York : Brunner/Mazel, 1988. – P. 83 – 109.

Транслітерація

1. Zavač'ka N. Є. Readaptacija krizisnoї osobistosti metodami kognitivno-povedinkovoї terapiї / N. Є. Zavač'ka // Teoretichni i prikladni problemi psihol. : Zb. nauk. prac' SNU im. V. Dalja. – Lugans'k : SNU im. V. Dalja, 2006. – № 1 (12). – S. 85–94.
2. Zavač'kij V. YU. Vpliv individual'no-tipologichnih osoblivostej na efektivnist' adaptacijnogo procesu pri posttravmatichnih rozladah: analiz pidhodiv do vivchennja problemi / V. YU. Zavač'kij // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Skhidnoukraїns'kogo nacional'nogo universitetu im. V. Dalja. – № 2(37). – Severodonec'k : Vid-vo SNU im. V. Dalja, 2015. – S. 145 – 157.
3. Karceva T.B. Lichnostnye izmeneniya v situacijah zhiznennyh peremen / T.B. Karceva // Psihol. zhurn. – 1988. – T.9, № 5. – S. 124.
4. SHostakovich B. V. Sovremennye podhody k diagnostike psihopaticheskikh rasstrojstv / B.V. SHostakovich // Psihiatr. zhurn. – 2005. – № 3. – S. 7 – 14.
5. Boulander G. The Vietnam Veteran Redefined: Fact and Fiction / G. Boulander, S. Kadushin. – New York : Hillsdale, 1986. – 312 r.
6. Egendorf A. N. The postwar healing of Vietnam Veterans. Recent research / A. N. Egendorf // Hospital and Community Psychiatry. – 1982. – V. 33. – R. 901 – 908.
7. Figley C.R. Post- traumatic family therapy. In F.Ochberg (Ed.) Post-traumatic therapy and victims of violence / C.R. Figley. – New York : Brunner/Mazel, 1988. – R. 83 – 109.

Завачкая Н.Е.

ЛИЧНОСТЬ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ ЖИЗНИ (ОСОБЕННОСТИ ПСИХОТРАВМИРУЮЩЕЙ СИТУАЦИИ)

В статье проведен теоретико-методологический анализ подходов к психотравмирующей ситуации как виду социальной ситуации, образующейся в результате одномоментного сильного или слабого, но длительного психологического воздействия, обусловленного совокупностью событий внешнего или внутреннего мира. Эти действия преломляются в психике человека и сопровождаются ситуационными реакциями, имеют тенденцию перехода в индивидуальные паттерны реагирования (стереотипы поведения) в виде защитно-компенсаторных образований. Показано, что психотравмирующая ситуация отражается на когнитивной, эмоциональной и поведенческой сферах личности, а также проецируется на ее психологическое время. Ее проявлениями являются стресс, фрустрация, психологический кризис, внутриличностный конфликт, ситуационные реакции на эмоциогенные раздражители. Основаниями для определения психотравмирующей ситуации могут служить: концепты заблокированных потребностей (неблагоприятные социокультурные условия (стресс, фрустрация) и отрицательный опыт восприятия (конфликт, кризис)) внутреннее психическое напряжение (фрустрационное напряжение (компенсаторно-уступающее, конфликтно-демонстративное, компенсаторно-защитное), эмоциональное возбуждение

(изменения в структуре деятельности, изменения в направлении деятельности, изменения в сфере выражения эмоций), психическая напряженность (перцептивная, интеллектуальная, эмоциональная, волевая), индивидуальные ситуационные реакции (пессимизм, демобилизация, дезорганизация, эмоциональный дисбаланс, оппозиция), индивидуальные стереотипы и паттерны поведения (отрицание, рационализация, эмансипация, аутизм, хобби-реакция, протест)).

Ключевые слова: личность, экстремальные условия жизни, психотравмирующая ситуация.

Zavatskaya N.E.

PERSONALITY IN EXTREME CONDITIONS OF LIFE (PECULIARITIES OF THE PSYCHO-TRAINING SITUATION)

The article is devoted to the theoretical and methodological analysis of approaches to the psychotraumatic situation as a kind of social situation, formed as a result of a one-stage strong or weak, but prolonged psychological impact caused by a combination of events of the external or internal world. These actions are refracted in the human psyche and are accompanied by situational reactions, tend to transition into individual response patterns (behavior stereotypes) in the form of protective-compensatory formations. It is shown that the psychotraumatic situation is reflected in the cognitive, emotional and behavioral spheres of the personality, and is also projected on its psychological time. Its manifestations are stress, frustration, psychological crisis, intrapersonal conflict, situational reactions to emotogenic stimuli. The basis for determining the psychotraumatic situation can be: the concepts of blocked needs (unfavorable socio-cultural conditions (stress, frustration) and negative experience of perception (conflict, crisis)) internal mental stress (frustration-yielding, conflict-defiant, compensatory-protective); Emotional arousal (changes in the structure of activity, changes in the direction of activity, changes in the sphere of expression of emotions), mental tension (perceptual Intellectual, emotional, strong-willed), individual situational reactions (pessimism, demobilization, disorganization, emotional imbalance, opposition), individual stereotypes and behaviors (negation, rationalization, emancipation, autism, hobby reaction, protest)).

Key words: personality, extreme conditions of life, psycho-traumatic situation.

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк.